

TOPIARIUS
STUDIA KRAJOBRAZOWE

Tom 1/2016

WYDAWCA:

Uniwersytet Rzeszowski, Wydział Biologiczno-Rolniczy, Zakład Architektury Krajobrazu
ul. Ćwiklińskiej 1A, 35-601 Rzeszów
serwis internetowy czasopisma: www.topiarius.ur.edu.pl
kontakt: topiarius.redakcja@ur.edu.pl

REDAKTOR NACZELNY:

dr hab. inż. arch. Piotr Patoczka, prof. UR

REDAKCJA:

dr inż. arch. kraj. Agata Gajdek, dr Piotr Kołodziejczyk, dr inż. arch. Anna Sołtysik, dr inż. arch. kraj. Marta Pisarek, mgr inż. arch. kraj. Agnieszka Wójcik

RADA NAUKOWA:

prof. dr hab. inż. arch. Aleksander Böhm, prof. dr hab. inż. arch. Andrzej Kadłuczka, dr hab. inż. Zbigniew Czerniakowski, dr hab. inż. arch. Mykoła Bewz, dr hab. inż. arch. Piotr Patoczka

RECENZENCI TOMU:

prof. dr hab. arch. Aleksander Böhm, dr hab. inż. Zbigniew Czerniakowski, prof. UR, dr hab. inż. Beata Gawryszewska, dr hab. art. rzeźb. Jerzy Grygorczuk, prof. dr hab. Krzysztof Młynarczyk, dr hab. inż. arch. Irena Niedźwiecka-Filipiak, dr hab. Krystyna Pudelska, prof. nadzw., dr hab. Barbara Szulczewska, prof. SGGW, prof. dr hab. inż. arch. Adam Szymski, prof. dr hab. Czesława Trąba, dr hab. Ewa Trzaskowska, KUL, dr hab. Piotr Urbański, prof. nadzw., prof. dr hab. inż. Kazimierz Wiech, dr hab. inż. arch. Agata Zachariasz, prof. PK

KOREKTA:

Ryszard Żelazny

TŁUMACZENIA STRESZCZEŃ:

autorzy tekstów

SKŁAD I PROJEKT OKŁADKI:

Anna Sołtysik, na okładce wykorzystano rysunek Piotra Patoczki

Czasopismo TOPIARIUS. Studia Krajobrazowe to recenzowane czasopismo naukowe, którego podstawową wersją jest wersja papierowa.

Wszelkie prawa zastrzeżone. Czasopismo, ani żaden jego fragment, nie może być drukowane ani reprodukowane bez pisemnej zgody wydawcy.

All rights reserved. No part of this publication may be printed or reproduced without permission in writing from the publisher.

ISSN 2449-9595 ISBN 978-83-63359-18-8

WYDAWCA WYKONAWCZY:

Wydawnictwo AMELIA Aneta Siewiorek
ul. dr J. Tkaczowa 186, 36-040 Boguchwała
tel. 17 853 40 23, tel. komórkowy 600 232 402
www.wydawnictwoamelia.pl
<http://wydawnictwoamelia.pl/sklep/>
e-mail: wydawnictwoamelia@go2.pl

Uniwersytet Rzeszowski
Wydział Biologiczno-Rolniczy
Zakład Architektury Krajobrazu

TOPIARIUS

STUDIA KRAJOBRAZOWE

Wydanie monograficzne

Tom 1

KRAJOBRAZ POLSKI. CUDZE CHWALICIE
Ochrona i kształtowanie rodzimego krajobrazu

Rzeszów 2016

SPIS TREŚCI

Piotr Patoczka <i>Od redakcji</i>	7
--------------------------------------	---

KRAJOBRAZ – ASPEKTY TEORETYCZNE

Beata J. Gawryszewska <i>Ginący krajobraz miejski. Przemiany struktury i funkcji zieleni miejskiej w XX i XXI wieku</i>	11
--	----

Anna Górka <i>Edukacja krajobrazowa dla ruralistyki</i>	25
--	----

Jerzy Potyrała, Tomasz Malczyk, Izabela Iwancewicz <i>Walidacja metody oznaczenia roli średniowiecznych fortyfikacji w aspekcie ochrony i kształtowania krajobrazu</i>	34
---	----

Krzysztof M. Rostański <i>Modelowanie heurystyczne naturalistycznych założeń zieleni</i>	54
---	----

Magdalena Wilkosz-Mamcarczyk <i>Procesy rewitalizacyjne i ich wpływ na jakość krajobrazu miejskiego</i>	64
--	----

KRAJOBRAZ KULTUROWY I JEGO TOŻSAMOŚĆ

Krzysztof Gawroński, Michał Uruszczak <i>Współczesne aspekty ochrony krajobrazu Górnego Śląska</i>	75
---	----

Katarzyna Kałużny, Ewa Hanus-Fajerska <i>Ogrody gospodarstw agroturystycznych szansą na zachowanie tradycyjnych ogrodów wiejskich</i>	87
--	----

Daniel Mikulski, Elżbieta Raszeja, Gabriela Klause <i>Ze studiów nad tożsamością miejsca. Problem kontynuacji formy dworu w krajobrazie wielkopolskiej wsi na obszarze ziemi średzkiej</i>	97
---	----

Paweł Nowak <i>Krajobraz kulturowy – aktywna ochrona przez wartościowanie</i>	115
--	-----

Karolina Porada <i>Kopce w krajobrazie Krakowa i okolic</i>	121
Elżbieta Raszeja, Agnieszka Skóra <i>Relacje między ekspozycją a tłem krajobrazowym w muzeach na wolnym powietrzu na przykładzie Wielkopolskiego Parku Etnograficznego</i>	131
Magdalena Rzeszotarska-Pałka <i>Tożsamość krajobrazu wsi Pomorza Zachodniego</i>	149
PROBLEMATYKA PLANOWANIA KRAJOBRAZU	
Agata Ćwik, Bernadetta Ortyl <i>Rozproszona zabudowa w górach – utracone krajobrazy?</i>	165
Maria Dankowska, Marek Koter, Małgorzata Saciuk, Aneta Tomczak <i>Czytelność dawnych układów ruralistycznych w planie współczesnego miasta na przykładzie Łodzi</i>	176
Wiesława Gadomska <i>Krajobrazowe konsekwencje rozwoju turystycznej bazy noclegowej w obszarze Krainy Wielkich Jezior Mazurskich</i>	193
Michał Uruszczak <i>Prognozy programu odnowy wsi jako część polityki regionalnej</i>	205
Barbara Wycichowska <i>Progresywna rewitalizacja krajobrazu miasta Łodzi</i>	216
WSPÓŁCZESNE PRZEKSZTAŁCENIA KRAJOBRAZU	
Bożena Łukasik <i>Kompozycje i zróżnicowanie form roślinnych na poznańskich placach miejskich</i>	235
Maciej Żołnierczuk, Beata Fornal-Pieniak, Ewa Rykała <i>Polski krajobraz „niskiej zieleni przydrożnej”</i>	248
Ewa Anna Rykała, Maciej Żołnierczuk <i>Przekształcenia tkanki roślinnej w krajobrazie miasta na przykładach placów rynkowych Mazowsza</i>	258

ASPEKTY PROJEKTOWANIA KRAJOBRAZU

- Magdalena Jaroniec, Michał Krzyżaniak, Dariusz Świerk, Piotr Urbański,
Miłosz Walerzak
*Problemy rewaloryzacji historycznych założeni ogrodowych, na przykładzie
konceptji zagospodarowania zabytkowego parku w Gorzynie* 273
- Grażyna Łaska, Katarzyna Urban
*Projekt koncepcyjny urzędzenia parku botanicznego
w śródmieściu Białegostoku* 289
- Anna Podolska, Ewa Trawińska
*Mała architektura z regionalnym akcentem we współczesnych rozwiązaniach
zagospodarowania terenu na przykładzie wsi Glinka w woj. śląskim* 304
- Miłosz Zieliński
*Odrębność i tożsamość przestrzeni publicznej jako wartość
dla lokalnej społeczności* 317

KRAJOBRAZ KULTUROWY I JEGO TOŻSAMOŚĆ

KOPCE W KRAJOBRAZIE KRAKOWA I OKOLIC

MOUNDS IN LANDSCAPE OF KRAKOW AND SURROUNDINGS

Karolina Porada

Politechnika Krakowska, Instytut Architektury Krajobrazu

karoporada@gmail.com

Kopce jako antropogeniczne formy ziemne pojawiły się na polskich ziemiach już w prehistorii. Na przestrzeni dziejów pełniły zróżnicowane funkcje: kurhanów, miejsc kultu, pomników czy punktów widokowych. Choć tradycja formowania sztucznych wzgórz obecnie zanika, to istniejące obiekty są cenne kulturowo, przez wzgląd na swoje walory historyczne i krajobrazowe. Lokowane zarówno w przestrzeniach miejskich, jak i wiejskich kopce, często funkcjonują jako wyraziste punkty orientacyjne w krajobrazie i stanowią wyraźne akcenty w panoramach.

Celem niniejszej pracy jest zbadanie wpływu kopców na krajobraz kulturowy na przykładzie obiektów znajdujących się w Krakowie i okolicach (w rejonach wiejskich i miejskich). Rozważania dotyczą między innymi: historii, funkcji i skali obiektów, a także ich otoczenia i percepcji jak również zagrożeń np. związanych z ich konstrukcją, mającą wpływ na formę (np. kopiec Kościuszki). Badaniu poddano czternaście obiektów, wśród których można wymienić kopce: Krakusa, Wandy, Piłsudskiego i Kościuszki w Krakowie, parkowy w Mogilanach, Kościuszki w Olkuszu oraz Grunwaldzki w Niepołomicach.

Słowa kluczowe: kopiec, kurhan, pomnik, Kraków

Mounds as anthropogenic earth forms appeared on the Polish territory as early as prehistoric times. Throughout history they played different functions: mounds, places of worship, monuments and viewpoints. Although the tradition of forming artificial hills now fading, existing objects are valuable culturally, for the sake of its historical and landscape importance. Mounds are invested in urban and rural areas and often they function as distinct landmarks in the landscape and they are clear accents in panoramas.

The aim of this study is to investigate the influence of mounds on the cultural landscape on the example of the objects in and around Krakow (in rural and urban areas). Considerations relate to the history, function and scale of objects, as well as their surroundings and perception and threats, eg. related to their design, which have an impact on the form (eg. Kosciuszko

Mound). The study involved fourteen buildings, among which are mounds: Krakus, Wanda, Pilsudski and Kosciuszko in Krakow, park in Mogilany, Kosciuszko in Olkusz and Grunwald in Niepołomice.

Keywords: mound, barrow, monument, Krakow

Wstęp

Temat powstawania kopców w krajobrazie jest niezwykle aktualny w związku z pojawiającymi się obecnie na świecie trendami w projektowaniu. Różne formy ziemne, w tym również kopce, są często i chętnie stosowane przez architektów, jako elementy kompozycji parków i ogrodów. Można wymienić wiele przykładów, ale do najciekawszych należą między innymi koncepcje Charlesa Jenksa (np. Garden of Cosmic Speculation), czy ostatnio zrealizowane parki, takie jak Northala Fields w Londynie i Buitenschot Land Art Park w Amsterdamie. Przyczyn stosowania przez projektantów kopców w nowych założeniach jest co najmniej kilka, a za najczęściej pojawiające się można uznać:

- chęć podniesienia atrakcyjności rzeźby terenu,
- potrzebę wykorzystania odpadów budowlanych lub pogómiczych,
- próbę zaintrygowania widza,
- potrzebę stworzenia bariery akustycznej lub zatrzymania zanieczyszczeń powietrza,
- chęć wykreowania punktu widokowego lub punktu orientacyjnego w krajobrazie.

Rozpatrując to zjawisko nie można jednak zapomnieć o fakcie, iż kopce jako formy zauważalne w krajobrazie stosowane są już od zarania dziejów. Z powstaniem wielu z nich wiążą się ważne wydarzenia historyczne oraz legendy, dzięki czemu pomimo upływu czasu, ciągle trwają jako pomniki i symbole. Współcześni architekci krajobrazu niewątpliwie czerpią inspiracje z zakładanych dawniej obiektów przez co można mówić o ciągle żywej tendencji do wykorzystywania tego archetypu.

Niniejsza praca ma na celu przybliżenie przyczyn, dla których kopce były usypywane w czasach poprzedzających współczesność. Co więcej, należy rozpatrzeć aktualne sposoby wykorzystywania tych obiektów. By przybliżyć temat, podjęto próbę analizy przypadku nasypów znajdujących się w obrębie miasta Krakowa i jego okolic, przez wzgląd na ich dużą ilość i zróżnicowanie – biorąc pod uwagę ich ukształtowania oraz wielkości jak i okresy powstania (wyróżnić można zarówno obiekty powstałe już w okresie przedchrześcijańskim, jak i założenia XX-wieczne). Warto więc przyjrzeć się tym realizacjom i wyciągnąć wnioski związane między innymi z ich potencjałem widokowym, problemami z utrzymaniem obiektów i ich bezpiecznym eksploatowaniem, a także współczesnym znaczeniem.

Uwarunkowania historyczne

Kopce jako formy antropogeniczne znane są już od dziejów przedchrześcijańskich, a ich powstawanie wiąże się z istnieniem różnych kultur na przestrzeni wieków. Sztuczne pagórki pojawiały się już w neolicie, charakterystyczne były dla cywilizacji starożytnej Mezopotamii, czy w specyficzny sposób, w postaci piramid – kultury Majów i Egiptu. W ogrodach asyryjskich (w okresie od IX do VII w. p.n.e.) równinne tereny skłaniały do przełamywania widoków, co również było jedną z przyczyn powstawania kopców, na szczytach których niekiedy występowały niewielkie ołtarze polowe (Majdecki 2009: 31-32). Tym samym te ziemne struktury stanowiły akcent w krajobrazie i umożliwiały kontemplację odległych widoków. Głównymi motywami usypywania kopców były natomiast kwestie związane z pogańskim

kultem religijnym (również sepulkralnym) oraz funkcja memorialna (upamiętnianie wodzów i bohaterów oraz istotnych wydarzeń).

Z okresu od neolitu do wczesnego średniowiecza znane są liczne przykłady kurhanów, czyli mogił w kształcie stożkowych nasypów, rozpowszechnionych najbardziej na terenach Ukrainy, Kazachstanu, Skandynawii i w środkowej Europie (Gill 1997: 20), również w Polsce (zaliczamy do nich między innymi krakowskie kopce Krakusa i Wandy). Wznoszono je dla osób o zróżnicowanym statusie społecznym i majątkowym, dlatego też ich formy pod względem wielkości i materiałów były niejednolite (Gill 1997: 19).

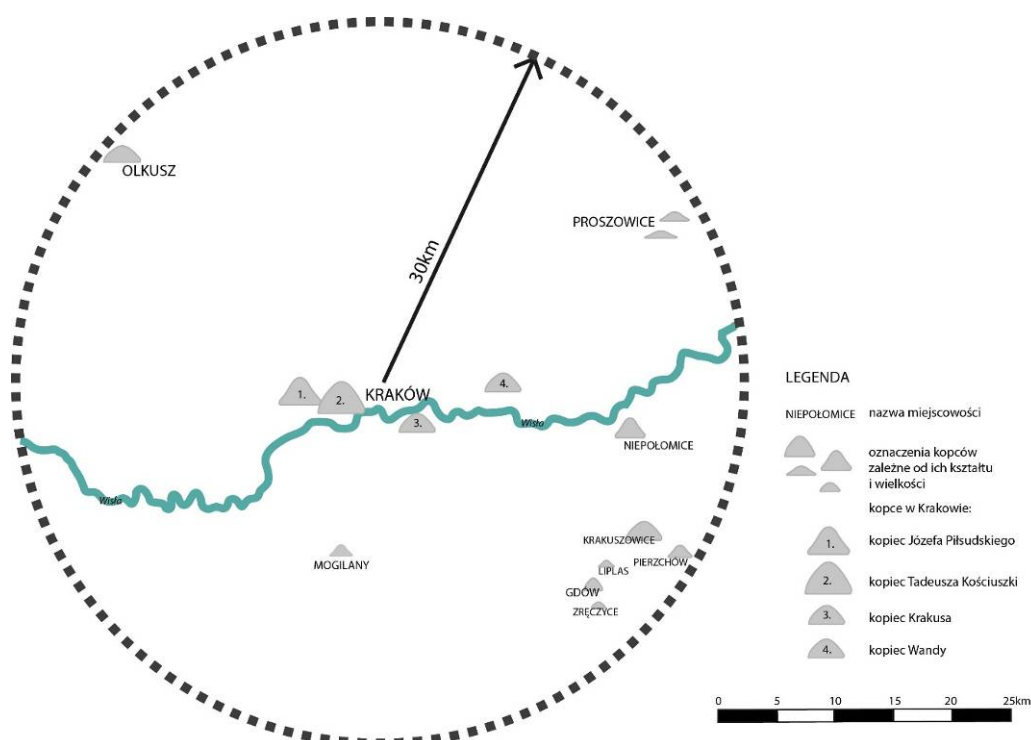
W późniejszym okresie, wraz z zanikiem kultur pogańskich, a rozpowszechnianiem religii chrześcijańskiej, tradycja ta została zatarta aż do czasów późnego średniowiecza (Hobhouse 2007: 129). Ziemne nasypy stosowano między innymi w celu oznaczania granic dóbr ziemskich, jako mogiły, a także wzniesienia strażnicze i obserwacyjno-sygnalizacyjne (Gill 1997: 21). Do popularnych elementów należały również nasypy o kształcie ściętego stożka, związane z zakładaniem tzw. rezydencji typu motte (gródki stożkowate) – obiektów mieszkalnych połączonych z funkcjami obronnymi. Na wierzchołkach takich nasypów lokowano drewnianą lub kamienną wieżę.

Niemniej istotną kwestią było odnowienie tendencji wznoszenia kopców ogrodowo-parkowych (tzw. parmasów), jako ważnych elementów kompozycji. Przybierały one formę niewielkich wzniesień, pokrywanych damią, na szczycie których sytuowano pawilony (Majdecki 2009: 86), z których oglądać było można malownicze widoki. Ten typ kopców rozpowszechniono przede wszystkim w renesansie i baroku – parnasy znajdowały się między innymi w XVI-wiecznym Pratolino we Włoszech (Hobhouse 2007: 129). Za przykład z Polski może posłużyć Park Oliwski w Gdańsku, komponowany jako założenie angielsko-chińskie, gdzie ulokowano istniejące do dzisiaj, niskie kopce ogrodowe, na których dawniej znajdowały się altany w stylach nawiązujących do sztuki orientalnej.

W czasach nowożytnych tradycja wciąż trwała, a ziemne nasypy w XIX i XX wieku wznoszono często jako pomniki upamiętniające narodowych bohaterów oraz ważne wydarzenia. Wraz z nastaniem epoki przemysłowej i rozwojem systemów fortyfikacji, kopce zaczęły być wykorzystywane jako punkty widokowe o znaczeniu strategicznym, co w wielu wypadkach pozwoliło zachować je od zniszczenia (np. Kopiec Kościuszki i Wandy zostały przekształcone przez Austriaków w elementy warowne pomimo faktu, iż były symbolami narodowymi dla Polaków). Po okresie wojen w XX wieku, zaobserwować można zupełnie nową genezę powstawania kopców, związanych z eksploatacją złóż mineralnych. Powstałe w ten sposób hałdy i nasypy pogórnice, również stają się wyrazistymi formami w krajobrazie, jednocześnie często podlegając procesowi rekultywacji polegającemu na przekształcaniu ich w atrakcyjne obiekty rekreacyjne udostępniane publiczności.

Obszar analizy

Za obszar analizy przyjęto tereny będące w odległości do 30 km od centrum Krakowa, za który przyjęto rynek na Starym Mieście. W badanym terenie zlokalizowanych jest 14 kopców (Ryc. 1), z których połowa położona jest na południe a połowa na północ od koryta Wisły.

Ryc. 1. Przyjęty obszar analizy (oprac. K. Porada)

Część z badanych kopców występuje pojedynczo (np. nasyp w Niepołomicach i Olkusz), natomiast większość jest zgrupowana w trzech ośrodkach: w powiecie gdowskim (tzw. gdowski szlak pięciu kopców), w Krakowie (cztery istniejące kopce, co czyni miasto rekordzistą w zakresie ilości tego rodzaju obiektów w Polsce) oraz w Proszowicach, niedaleko Kazimierzy Wielkiej (dwa kopce). Charakterystykę obiektów, ich gabaryty oraz czas powstania obrazuje poniższa tabela (tab. 1).

 Tab. 1. Analizowane kopce (oprac. K. Porada) na podstawie: Gill G., *Kopce na ziemiach polskich. Od pradziejów po kopiec w Pierzchowcu* oraz źródeł dostępnych online

Nazwa nasypu i miejsce	Czas powstania	Charakterystyka kopca	Wymiary, kształt
Kopiec Krakusa na Krzemionkach w Krakowie	Być może VII wiek n.e.	Mogiła zgodnie z legendarnymi podaniami usypana dla księcia Kraka, założyciela Krakowa.	16 m wys. / 56,9 m szerokości u podstawy / kształt stożka
Kopiec Wandy w Mogile w Krakowie	Około VII-VIII wiek n.e.	Wedle legendy stanowi mogiłę Wandy – córki księcia Kraka.	13,3 m wysokości / 45,5 m szerokości u podstawy / kształt stożka
Kopiec Tadeusza Kościuszki w Krakowie	Usypanie kopca przez Krakowian 1820-23, budowa austriackiego fortu cytadelowego wokół kopca 1850-54	Pomnik Tadeusza Kościuszki oraz symbol walki o niepodległość Polski.	34,1 m wysokości / 79,7 m szerokości u podstawy / kształt stożka

Nazwa nasypu i miejsce	Czas powstania	Charakterystyka kopca	Wymiary, kształt
Kopiec Marszałka Józefa Piłsudskiego na Sowińcu w Krakowie	Budowa kopca przez Krakowian i entuzjastów z całego kraju 1934-1937	Pomnik Marszałka Józefa Piłsudskiego, a także symbol odzyskania przez Polskę niepodległości.	33,7 m wysokości / 111,1 m szerokości u podstawy / kształt stożka
Kopiec Tadeusza Kościuszki w Olkuszu	1861 – pierwsze usypanie kopca 1893 – zniszczenie kopca w czasie najazdu Moskali 1917 – ponowne usypanie kopca	Pomnik Tadeusza Kościuszki, usypany w związku z 44 rocznicą śmierci Naczelnika oraz symbol walki o niepodległość Polski.	5 m wysokości / 14 m szerokości u podstawy / kształt stożka
Kopiec w Proszowicach	Obiekt prawdopodobnie związany z trzcinieckim kręgiem kulturowym, może pochodzić z okresu 1700-1200 p.n.e.	Kurhan położony dziś na polu ornym przy drodze Proszowice – Kraków.	3,5 m wysokości / 50 m szerokości u podstawy / kształt ściętego u góry stożka
Kopiec „Boża Męka” w Proszowicach	Obiekt może pochodzić z XVII wieku.	Kurhan, tzw. Boża Męka (nazwa od kapliczki umieszczonej na obiekcie w czasach nowożytnych), według hipotez może stanowić mogiłę poległych w czasie najazdu Tatarów w XIII wieku lub zmarłych wyniku zarazy około 1625 roku.	3 m wysokości / 23 m szerokości u podstawy / kształt ściętej piramidy o podstawie kwadratowej
Kopiec Grunwaldzki w Niepołomicach	1910-1915 rok, kopiec stanął w miejscu poprzedniego, usypanego w 1902 roku	Kopiec zlokalizowany na tzw. Wężowej Górze, około 1,5 km od Rynku. Powstał w ramach upamiętnienia 500 rocznicy bitwy pod Grunwaldem.	8 m wysokości / kształt stożka
Kopiec w Mogilanach	1990 rok – kopiec powstały w miejscu usuniętego w czasie II wojny światowej kopca z XVI wieku	Kopiec parkowo-ogrodowy, którego główną funkcją jest umożliwienie oglądania panoramy (między innymi widoków na Kraków i okolice), znajduje się w zabytkowym parku, który w XVII wieku został przekomponowany na układ geometryczny w stylu francuskim.	4,5 m wysokości / kształt stożka
Kopiec Powstańców Krakowskich w Gdowie	1906 rok	Kopiec usypany na mogile powstańców poległych w bitwie z Austriakami pod Gdowem (1846). Powstał w pięćdziesiątą rocznicę wydarzenia. Na jego szczycie znajduje się rzeźba autorstwa Wojciecha Samka. Obiekt usytuowany jest na terenie cmentarza w Gdowie.	3,7 m wysokości / 17 m szerokości u podstawy / kształt stożka

Nazwa nasypu i miejsce	Czas powstania	Charakterystyka kopca	Wymiary, kształt
Kopiec Kraka II w Krakusowicach	Przypuszczalnie pochodzi z początków średniowiecza, możliwe iż z podobnego okresu co kopce Wandy i Krakusa w Krakowie.	Pochodzenie kopca nie jest znane. Legenda głosi iż jest on mogiłą królewską Kraka II, zamordowanego przez brata Krakusa Młodszego.	10 m wysokości / podstawa w kształcie elipsy
Kopiec w Zręczycach	Pochodzenie i czas usypania kopca nie są znane.	Legenda głosi że powstał na życzenie dziedziczki majątku, która poleciła usypanie wzniesienie, aby z jego szczytu mogła podziwiać Kraków. Na szczycie kopca widnieje od 1965 roku kamienny obelisk upamiętniający żołnierzy zamordowanych przez Niemców w 1945 roku.	2,5 m wysokości / kształt stożka
Kopiec w Lipiasie	Pochodzenie i czas usypania kopca nie są znane.	Kopiec ma legendarne pochodzenie. Część podań głosi, że powstał jako obiekt pogańskiego kultu w okresie przedchrześcijańskim. Pojawia się również hipoteza jakoby kopiec był mogiłą węgierskich żołnierzy, zdziesiątkowanych przez zarazę.	2 m wysokości / kształt stożka
Kopiec gen. Henryka Dąbrowskiego w Pierzchowcu	1996 rok, kopiec powstał w miejscu istniejącego tam wcześniej obiektu z 1872 roku.	Kopiec – pomnik upamiętniający twórcę Legionów Polskich we Włoszech.	7 m wysokości / 18 m szerokości u podstawy / kształt stożka

Tabela uwidacznia podział kopców na kilka charakterystycznych grup:

- kopce usypane prawdopodobnie w czasach przedchrześcijańskich i okresie wczesnego średniowiecza, których przyczyny powstania nie są dokładnie znane (bywają legendarne). Prawdopodobnie były one miejscami pogańskiego kultu religijnego. Charakteryzują się średnią wysokością i osadzeniem na dzisiejszych skrajach miast bądź w miejscach mało dostępnych (okolice pól uprawnych, nieużytki, czasem bez powiązania komunikacyjnego z istniejącymi traktami). Często otacza je lub porasta wysoka zieleń (prawdopodobnie samosiewy).
- kurhany oraz inne kopce o funkcji mogił. Powstające w czasach nowożytnych, jako mogiły poległych w powstaniach lub zmarłych z powodu zaraz.
- kopce-pomniki, powstałe dla upamiętniania ważnych wydarzeń oraz bohaterów narodowych, najczęściej osób związanych z walką o niepodległą Polskę. Z racji faktu, iż są to najczęściej najmłodsze kopce, są stosunkowo dobrze utrzymane, mogą też mieć duże wysokości, jak w przypadku kopców Piłsudskiego i Kościuszki w Krakowie.
- kopce ogrodowo-parkowe o funkcjach estetycznych i widokowych.

Znaczenie widokowe i krajobrazowe

Kopce to niezwykle istotne formy w krajobrazie, zarówno z punktu widzenia ekspozycji czynnej jak i biernej. W kwestii oglądania sztucznych wzniesień z zewnątrz, decydującą rolę odgrywają ich gabaryty (przede wszystkim wysokość) oraz usytuowanie. Spośród omawianych przykładów, największe znaczenie dla panoramy Krakowa mają kopce Piłsudskiego (uznawany za jeden z najbardziej charakterystycznych elementów w pejzażu miasta) i Kościuszki, który doskonale widać z Błoń, co podnosi wartość ich obszaru jako platformy widokowej (Ryc. 2). Oba ulokowano w paśmie Sowińca (wzniesienie), w obrębie tzw. zachodniego klina zieleni Krakowa, co sprawia, że są widoczne nawet ze znacznych odległości, w dodatku w malowniczym otoczeniu. Położony na Podgórzu Kopiec Krakusa, można oglądać chociażby z ulic Zabłocia.

Ryc. 2. Widok na Kopiec Kościuszki z krakowskich Błoń (fot. K. Porada)

Ciekawą grupę stanowią niższe wzniesienia położone w miejscach słabo wyeksponowanych, takich jak płaskie tereny otwarte, nieużytki czy obszary przydrożne (np. kopce w Krakuszowicach lub Proszowicach). Wyróżniają się one intrygującymi, interesującymi formami oraz kontrastują z równinnym krajobrazem i jednocześnie przyciągają licznych turystów pomimo tego, że bywają trudno dostępne. Najmniejsze znaczenie w biernej ekspozycji zdają się mieć niskie i średniej wysokości kopce znajdujące się w sąsiedztwie miejskiej zabudowy lub w parkach (np. kopce w Mogilanach i Niepołomicach). Tym samym stwierdzić można, iż większość omawianych małych kopców funkcjonuje, jako istotne formy w pejzażu miejscowości, stanowiące często punkty orientacyjne dla obserwatora.

W kwestii ekspozycji czynnej, nasypy również odgrywają ważną rolę – po raz kolejny znaczenie ma lokalizacja i wysokość kopca, a dodatkowo – kwestie bezpieczeństwa i możliwość komfortowego wyjścia na nasyp (zazwyczaj za pomocą krętej ścieżki prowadzącej na szczyt wzniesienia). Spośród krakowskich kopców, wszystkie mają duże znaczenie jako punkty widokowe. Z kopców Piłsudskiego, Kościuszki i Krakusa roztaczają się widoki na panoramę miasta (ze szczególnym uwzględnieniem historycznego centrum) a także na Wyżynę Krakowską, Kotlinę Sandomierską, Pogórze Wielickie, Beskidy a przy dobrej widoczności również Tatry. Interesującą kwestią są również powiązania widokowe

między kopcami Wandy i Krakusa, genezy których można dopatrywać się w tradycjach celtyckich, tym bardziej, że w dniu 21 czerwca stojąc na kopcu Krakusa zobaczymy słońce wschodzące wyraźnie nad kopcem Wandy, co mogło być sposobem wyznaczenia najkrótszej nocy w roku przez naszych przodków. Nie mniejsze atuty posiadają liczne z omawianych kopców o średnich wysokościach – spośród tych legendarnych, z nasypu w Krakuszowicach, oglądać można panoramę Pogorza Wielickiego. Z kolei kopiec w parku w Mogilanach umożliwia kontemplację sylwety Krakowa i okolic, podobnie jak kopiec Grunwaldzki w Niepołomicach, gdyż dzięki wzniesieniu obiektu na szczycie Wężowej Góry, percepcja obserwatora poszerza się o odległy krajobraz, natomiast z bliska podziwiać można Puszcę Niepołomiczką.

Problemy w utrzymaniu i kwestie bezpieczeństwa

Kopce, jako elementy zabytkowe i znaki w krajobrazie są niewątpliwie obiektami o wysokich wartościach kulturowych, dlatego miejsca gdzie występują powinny podlegać szczególnej ochronie, zarówno w kwestiach utrzymania jak i ekspozycji. Niestety nie jest to zadaniem łatwym do zrealizowania, co najmniej z kilku powodów.

Pierwszą kwestią jest zaniedbywanie obiektów związane z niedostatecznymi pracami pielęgnacyjnymi i brakiem stałego monitorowania stanu większości obiektów. W zdecydowanie najlepszym stanie są kopce znajdujące się w Krakowie (szczególnie Kościuszki i Piłsudskiego), Olkuszu oraz w Niepołomicach. Choć na archiwalnych fotografiach z 1996 roku (Gill, 1997: 149) widać, że wzniesienie w Niepołomicach jest zaniedbane i porośnięte roślinnością synantropijną – sam kopiec jak i teren dookoła niego uporządkowano jednak w latach późniejszych. Kopce te pozostają pod stałą opieką, do której zobligowane są miejskie zarządy lub organizacje (np. Komitet Ochrony Kopca Kościuszki w Krakowie). Dzięki temu są stale koszone i gdy zachodzi taka potrzeba – remontowane. Znane są jednak przypadki nieumiejętnych prac pielęgnacyjnych, jak np. w czerwcu 2016 roku kopiec Wandy został zdewastowany przez firmę zajmującą się utrzymywaniem zieleni miejskiej. W ramach regulamego koszenia, na wzniesienie wjechało ciągnikiem, pozostawiając ślady w postaci kolein w ziemi i ubytków w dami. Może to skutkować wzmożoną erozją w okresach ulewnych deszczy. Większość analizowanych, niewielkich kopców, nie jest natomiast dostatecznie pielęgnowana. Uwagę zwraca fakt porastania ich powierzchni samosiewami w postaci drzew, nawet po kilka sztuk rosnących na małych wzniesieniach, jak np. w wypadku kopców w Liplasie i Krakuszowicach oraz krzewów, takich jak taminy czy głogi. Brak też innych czynności przeciwdziałających niszczeniu kopców np. przez wzmacniania konstrukcji murami oporowymi lub remont już istniejących (Zręczyce), kontrolowanie ruchu turystycznego i sposobu użytkowania kopców. Niektóre z nich nieposiadają wytyczonych ścieżek na szczyt, więc czy powinno być dozwolone wchodzenie na kopce?

Zaniedbanie dotyczyć może jednak nie tylko samych kopców, ale też ich otoczenia, co często bezpośrednio rzutuje na widoczność wzniesień w panoramach miast i mniejszych miejscowości. Najlepszym przykładem jest stopniowe zasłanianie Kopca Kościuszki w Krakowie przez drzewa porastające wzgórze św. Bronisławy. Dyskusje na ten temat toczą się już od dawna, między innymi w ramach obrad Komisji Ochrony Krajobrazu Kulturowego Krakowa Społecznego Komitetu Odnowy Zabytków Krakowa, a jedną z metod rozwiązania problemu może stać się utworzenie Zwierzynieckiego Parku Kulturowego. Podobne problemy pojawiają się w wypadku kopca Piłsudskiego w Krakowie, czy zlokalizowanych w otoczeniu nieużytków i pól uprawnych kopców w Proszowicach i Krakuszowicach.

Kolejną istotną kwestią jest przeciwdziałanie erozji, której ulegają kopce jako formy ziemne. W 1997 roku Polskę nawiedziła fala ulewnych deszczy, która szczególnie dotknęła

Kraków i okolice. W wyniku intensywnych opadów ucierpiały również najwyższe obiekty – a przede wszystkim Kopiec Kościuszki. Woda deszczowa spowodowała spękania, obrywy i osuwiska mas ziemi w połaciach skarp, ścieżki zostały całkowicie zdewastowane, istniało również ryzyko osunięcia się platformy widokowej. W konsekwencji bryła wzniesienia zaczęła pękać od wierzchołka na pół, co stwarzało zagrożenie katastrofy budowlanej i całkowitej destrukcji zabytku. Odbudowa kopca trwała przez 3 lata i dopiero w 2002 roku obiekt został ponownie udostępniony. Nie był to jednak koniec zmagania z siłami natury – pomimo, iż do prac naprawczych użyto nowoczesnych geotechnologii, a wzniesienie zyskało system drenażowy, gdyż problem powrócił w ostatnich latach. Bryła kopca znów zagrożona jest osunięciem, co wykryto w ramach badań przeprowadzonych w 2012 roku. Koszty generalnego i niezbędnego remontu szacowane są na kilka milionów, co niewątpliwie opóźnia rozpoczęcie prac ratunkowych.

Znaczenie współczesne

Rola kopców ważna jest nie tylko z punktu widzenia ich wartości kulturowej czy historycznej, lecz również z racji ich współczesnego wykorzystywania. Obiekty te stanowią ważne punkty zainteresowania turystów, głównie ze względu na możliwość oglądania z ich szczytów panoram. Jednocześnie, najwyższe wzniesienia funkcjonują jako punkty orientacyjne (Lynch 2011: 90) w krajobrazie, stanowiące ważną wskazówkę dla poruszających się po mieście osób. Z kopcami związane są również liczne wydarzenia kulturowe, do których można zaliczyć choćby wystawy i konferencje w okolicach Kopca Kościuszki i coroczne „powitania lata” – oglądanie wschodu słońca 21 czerwca z Kopca Krakusa. Wzgórza, które pełnią jednocześnie funkcję pomników, mają swoje znaczenie w obchodach rocznic ważnych wydarzeń, jak w wypadku kopca Grunwaldzkiego w Niepołomicach, gdzie w 2010 roku z okazji 600-lecia zwycięstwa w bitwie z Zakonem Krzyżackim, odbyły się liczne uroczystości i pokazy. Kopiec w Gdowie z racji lokalizacji w obrębie cmentarza parafialnego, jest zarazem elementem kultury chrześcijańskiej, a usytuowany na jego szczycie pomnik skłania do zadumy i modlitwy. Część obiektów wpisana jest również do rejestru zabytków, a wśród nich krakowskie kopce Krakusa, Kościuszki i Piłsudskiego oraz kopiec w Mogilanach (jako element zabytkowego parku dworskiego).

Podsumowanie

W pracy omówiono kilkanaście kopców znajdujących się w obrębie Krakowa i jego okolic – co stanowi jedynie niewielką część tego typu obiektów znajdujących się w Polsce. Nie mniej jednak, analiza w tak małej skali jest wystarczająca, aby przekonać się o wysokiej wartości kopców pochodzących z czasów poprzedzających współczesność, jako elementów kulturowych i o ich ciągłym wykorzystywaniu. Reasumując, za najważniejsze walory kopców można uznać:

- ciągłe żywą tradycję stosowania ich jako pomników narodowych,
- znaczenie w kompozycji przestrzennej miejscowości, zarówno pod względem ekspozycji czynnej jak i biernej,
- permanentne zainteresowanie turystów tego typu obiektami,
- wykorzystywanie ich w trakcie masowych imprez kulturalnych, świąt, czy nawet wydarzeń sportowych,
- kreowanie wizerunku danej miejscowości, jako jej rozpoznawalny symbol.

Pomimo licznych problemów w utrzymaniu, obiekty takie trwają, a społeczeństwo stara się je pielęgnować – można więc mieć nadzieję, że przetrwają również dla potomnych. Kopce stały się elementem polskiej tradycji, trwającej od setek lat aż po czasy współczesne – być może idea ich usypywania będzie nadal kontynuowana, również przez współczesnych architektów krajobrazu.

Bibliografia

- Archirama, http://archirama.muratorplus.pl/encyklopedia-architektury/grodek-stozkowaty-motte-motte-and-bailey,62_616.html?cat=62/, (dostęp: 27.06.2016).
- Gancarz B. 2015. *Zasłonięty kopiec Kościuszki*, „Gość Krakowski”, <http://krakow.gosc.pl/doc/2330375.Zaslonyty-kopiec-Kosciuszki/>, (dostęp: 27.06.2016).
- Gill G. 1997. *Kopce na ziemiach polskich. Od pradziejów po kopiec w Pierzchowcu*, Wydawnictwo Kurii Prowincjonalnej Zakonu Pijarów, Kraków.
- Gurgul A. 2016. *Tłumy na kopcu Krakusa czekały na wschód słońca. Tak Kraków powitał lato*, <http://krakow.wyborcza.pl/krakow/1,44425,20276111,tlumy-na-kopcu-krakusa-czekaly-na-wschod-slontak-dzien-jest.html/>, (dostęp: 27.06.2016).
- *Historia kopca Kościuszki*, <http://www.kopieckosciuszki.pl/pl/historia-kopca-kosciuszki/>, (dostęp: 27.06.2016).
- Hobhouse P. 2007. *Historia ogrodów*, Wydawnictwo Arkady, Warszawa.
- *Kopiec Kościuszki w Krakowie*, <http://www.kopieckosciuszki.pl/pl/komitet-kopca/>, (dostęp: 27.06.2016).
- Lynch K. 2011. *Obraz miasta*, Wydanie I, Kraków.
- Majdecki L. 2009. *Historia ogrodów*, tom I, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- PAP (2015) „Rzeczpospolita”: *kopiec się osuwa*, http://wyborcza.pl/1,91446,17298189,_Rzeczpospolita_Kopiec_sie_osuwa.html/, (dostęp: 27.06.2016).
- Rogozik M. 2016. *Kosili kopiec Wandy traktorem*, Dziennik Polski, <http://www.dziennikpolski24.pl/region/a/kosili-kopiec-wandy-traktorem-zniszczyli-trawe-narobili-kolein-wideo,10096562/>, (dostęp: 27.06.2016).
- Tyniec A., *Kopiec Kraka w świetle badań archeologicznych XX wieku*, <http://podgorze.pl/kopiec-kraka-w-swietle-badan-archeologicznych-xx-wieku/>, (dostęp: 27.06.2016).
- *Wykaz zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków - stan na 31 marca 2016 r.*, http://www.nid.pl/pl/Informacje_ogolne/Zabytki_w_Polsce/rejestr-zabytkow/zestawienia-zabytkow-nieruchomych/, (dostęp: 27.06.2016).